

SAYI 35 • 2010

OSMANLI ARAŞTIRMALARI
THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

Kırım Hanlığı Ŗer'iyeye Sicilleri'ne Yansıyan Kitaplar

Nuri Kavak*

GiriŖ

Osmanlı coğrafyasının bir çok yerine ait siciller elimizde mevcut iken, Kırım Hanlığı sahasına dair tek bir sicil rneęi yakın bir zamana kadar elimizde bulunmamakta idi. Bu durum, Kırım Hanlığı ile ilgili yapılmakta olan araŖtırmalar üzerinde doldurulması g bir eksikliği ortaya ıkarmıŖtı. Sorunun temelinde, zaman zaman Kırım'ı tahrip eden Rus iŖgalinin olduğu hususunda biz araŖtırmacılar mutabık kalmıŖ idik. Ancak Türkiye-Ukrayna arasındaki iliŖkilerin temin edilmesi ile baŖlayan araŖtırmalar sonucunda, ilk kez Halil İncalcık vasıtasıyla sicillerin olduğuna dair bir iddia bilim dünyasının önüne konulmuŖtur¹. Bu tespit sonrasında Kırım'ın Simferopol Ŗehrinde bulunan Gaspıralı Kütüphanesi'nde 61 adet sicilin olduğu ve daha sonrasında da sicillerin tamamının ise, St. Petersburg Mill Kütüphanesi'nde bulunduğu gerçeği ortaya çıkarılarak farklı bir noktaya ulaŖılmıŖtır². Belirtilen kütüphanede Fehmi Yılmaz ve Ahmet Cihan

* EskiŖehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

- 1 Halil İncalcık, "Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Bulundu", *Belleten*, LX/227, Ankara 1996, s. 165-190.
- 2 V. Dubrovskiy, "Türk Kırımı Dair Tarihi Kaynak ve AraŖtırmalar", *Dergi*, Sovyetler Birlięini ęrenme Enstitüsü, 2. yıl, No: 4, s.53'de Leningrad Umumi Kütüphanesi'nde 124 tane deri ciltli defterlerin bulduklarına iŖaret etmiŖtir. Ayrıca General Münih'in 1736 yılındaki Bahçesaray istilasını esnasında bütün Kırım

tarafından yapılan incelemeler sonucunda 121 cilt sicilin bulunduğu ve 1608-1813 yıllarını kapsadığı tespit edilmiştir³. Ayrıca Han Sarayı Arşivi Kataloğu'nu hazırlayan Hüseyin Badaninski'nin bahsettiği, ama varlığını doğrulayamadığımız iki adet sicili de eklediğimiz de, toplam 123 adet sicilin bulunduğundan söz edilebilir⁴.

Kırım Hanlığı'na ait Şer'iyye Sicilleri'nin bir kısmı, bilim ve kültür birikimimize kazandırılması amacıyla yapılan çalışmalar çerçevesinde Türkiye'ye getirilmiştir. TİKA ve onun desteğiyle yürütülen proje ile Akmescit'deki İsmail Gaspıralı Kırım-Tatar Milli Kütüphanesi'nde bulunan 61 adet sicil şu an Başbakanlık Arşivler Genel Müdürlüğü'ne teslim edilmiştir.

Ayrıca bahsedilen Kırım Hanlığı Kadı Defterleri Gaspıralı Kütüphanesi'nden fotoğraf formatında cd'lere kaydedilerek ülkemize getirilmişlerdir. Böylece bilgisayar ortamına aktarılmış olmaları incelenmeleri hususunda pek çok açıdan kolaylıkları karşımıza çıkarmıştır⁵. Genelde ilk ve son sayfalarda meydana gelen tahribatın dışında, geri kalan kısımların okunması ve incelenmesi zor olmamıştır. Şu an Başbakanlık Arşivler Genel Müdürlüğü'ne kazandırılan Kırım Hanlığı'na ait Şer'iyye Sicilleri, Akmescit'deki İsmail Gaspıralı Kırım-Tatar Milli Kütüphanesi'nden alınan cilt numaralarıyla birlikte "cd" ortamında bulunmaktadır. Henüz arşivdeki siciller, araştırmacının çalışmasına hazır hale getirilmediğinden dolayı varak ve hüküm numaralandırılmasına da gidilememiştir. Bu araştırmamızda yer alan tüm varak ve hüküm numaraları tarafımızdan verilmiştir⁶.

Hanlığı'na ait arşivin yakıldığına işaret ederek, bugüne dek kalabilen tek eserin bunlar olduğunu belirtmektedir.

- 3 Ahmet Cihan-Fehmi Yılmaz, "Kırım Kadı Sicilleri" *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı 11, İstanbul 2004, s.131-176.
- 4 Ahmet Nezih Turan, "Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Hakkında Notlar", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 9, İstanbul 2003, s. 1-16.
- 5 Bilgisayar ortamında, büyültme-küçültme, istenilen yere çevirme, renk ve gölgelendirme yapma gibi bir çok seçeneği kullanabilmek belli başlı elde ettiğimiz kolaylıklardır.
- 6 Örneğin, Bahçesaray Şer'iyye Sicili (B.Ş.S.), 34-8a-27'de (34) cilt numarasını, (8) varak numarasını, (a) varaktaki ilk sahife yüzünü, (27) ise hüküm numarasını ifade etmektedir.

Öte yandan Kırım Tatarları ile ilgili yapılmış bilimsel araştırmaların sonucunda yayımlanmış bulunan çalışmaların ekseriyeti, hanlık dönemine ait siyasi konular ile Rus işgalinden başlayıp günümüze değin ulaşan olayları konu edinmişlerdir. Ancak son dönemde Kırım Hanlığı'na ait "Şer'iyye Sicilleri"nin ortaya çıkarılması ile birlikte, sosyal yönü ağır basan Kırım tarihi yazımı gelişmeye başlamıştır⁷. Özellikle sicillerin birinci elden ve doğrudan gündelik hayata dair bilgileri ihtiva etmesi sosyo-kültürel alanla ilgili araştırmaların önünü açmıştır. Mamafih siciller üzerinde yaptığımız araştırmalar sonucunda elde edilen kıymetli verilerin arasında bir çok kitap isminin de yer aldığı görülmüştür. Bu noktadan hareketle sicillere bahis konusu olan kitaplar ile Kırım Tatarları'nın kültür tarihine katkı sağlanması amaç edinilmiştir.

Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicillerindeki Kitaplar

İlk olarak Kırım Tatarları'nın eğitim ve öğretim yapısı ile ilgili faaliyetleri hakkında kısaca bir izahat verilmesi, konunun anlaşılması açısından büyük bir yarar sağlayacaktır. Bu cümleden olarak kitap okuma alışkanlığı, okuma-yazma miktarı ve yaygınlığı ile doğrudan orantılıdır. Nitekim Kırım Tatarları'nda eğitim, ilk olarak *mektep* adı verilen eğitim kurumlarında başlar ve öğrenciye ilk tahsilini vererek dinini öğretirlerdi⁸. Genelde camilerin bitişiğinde inşa edildikleri gibi zaman zaman da cami odalarından biri veya son cemaat yerinin bu iş için kullanıldığı da olmuştur. Buradaki eğitim-öğretim faaliyetlerini yürütenler ise cami görevlileridir. Bu nedenlerden ötürü her caminin bulunduğu yerde bir mektebin bulunması kuvvetle muhtemeldir. Bunu doğrulayan en temel veri, Kırım'da eğitim ve öğretim seviyesinin yüksek olmasıdır. Genelde her mahallede bir caminin bulunduğu varsayılırsa her köşede de bir mektebin olduğu iddia edilebilir. Bu mektepleri bitirenler daha fazla okumak isterse, buradan çıkıp medreselere dahil olurlardı. Ayrıca Kırım'ı ziyaret

7 Çalışmamızın temel kaynağını oluşturan Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicilleri'nin asılları St. Petersburg Saltıkov-Şchedrin Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu sicillerden 61 tanesinin kopyası ise, Kırım'ın Simferopol şehrindeki İsmail Gaspıralı Kırım-Tatar Milli Kütüphanesi'ndedir. Kullandığımız sicil kayıtlarının hangi yerleşim yerine ait olduğu, cildi, varak numarası ile beraber varakın hangi yüzünde bulunduğu a ve b olarak gösterilmiştir.

8 Hakan Kırımlı, *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)*, Ankara 1996, s. 27-29.

eden Lehistan elçileri Martin Bronevskiy ile Bigonovski, Kırım'ın her tarafında okulların olduğuna değinerek hemen hemen her çocuğun okula gittiğini kaydetmişlerdir⁹.

Diğer yandan Kırım Hanları ile hanlık soyundan gelenler arasında edebiyata ve bilime merak salmış olan şahsiyetlerin bulunduğu görülmektedir. Örneğin Bora Gazi Geray Han'ın (1588-1608) Arapça ve Farsça bildiği ve bir çok şiiri, divan ve gazelleri bulunduğu bilinmektedir¹⁰. Ayrıca Kırım hanlarından Hacı Selim Geray Han'ın, Bahçesaray'daki *Hansaray*'a zengin bir kütüphane kazandırdığı incelediğimiz sicillerce de teyit edilmektedir. Öte yandan bahsi geçen kütüphanenin nasıl denetlendiğine dair bilgileri içeren hükümlerin sicillere aktarıldığına şahit olmaktayız. Bu durum bir kütüphanenin varlığının yanı sıra sahip olduğu kitapların korunmasına verilen önemi de ortaya koyması bakımından önemlidir. Nitekim sicillerde, I. Selim Geray Han'ın emrini içeren bir ferman ile kütüphane 1104/1692 yılında teftiş edilmiştir¹¹.

Öte yandan incelediğimiz sicillerde yer alan tereke dökümleri sayesinde, Kırım'da yaşayan insanlara ait sahip oldukları her türlü maddi varlıklar görülmektedir. Özellikle bu listelenen mal ve eşyalara ait değerlerinin bile yazılı olması bizi başka noktalar üzerinde de düşünmeye sevk etmiştir. Terekelerden hareketle sicillere yansıyan miras dökümleri içerisinde bir çok kitap kaydının olduğu gözlemlenmiştir. Fakat unutulmaması gereken bir husus var ki, sicillerde yer alan terekeler sadece ve sadece kadı huzuruna yansımış olanlardır. Yansımamış olanların daha fazla olabileceği kuvvetle ihtimal olup, bu konuya dikkat edilmelidir. Zaten bu makalemizde, genelleme yapmaktan ziyade olanı ortaya koymaya ve bu mevcut üzerinden düşünmeye çaba gösterilmiştir. Aksi takdir de konu ciddi bir eleştiri götürebilecek bir önem arz etmektedir. Bahsettiğimiz üzere terekelerin bir kısmında sadece kitap denilirken bazılarında ise, tek tek kitapların isimleri ve fiyatları aktarılmıştır. Araştırmamız sonucunda, bir kısım kitabın ismini ortaya çıkarmak kadar eserlerin hangi bilim dalları ile ilgili oldukları hususuna da aydınlık getirilmiş olunacaktır.

9 Martin Bronevskiy, *Kırım*, Çev. Kemal Ortaylı, Ankara 1970, s. 43.

10 Müstecib Ülküsal, *Kırım Türk Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını)*, İstanbul 1980, s. 56-57.

11 Bahçesaray Şer'iyeye Sicili, 29-18b-1, 29-24a-1.

Tablo 1. Müderris Mehmed Efendi'nin Terekesinde Bulunan Kitap Listesi¹²

Sıra No	Kitap İsmi	Sıra No	Kitap İsmi	Sıra No	Kitap İsmi
1	Dürer Efendi	18	Def'a Tavzih	35	Risâle mine't-Tefsir
2	Tağyir-i Tenkih mine'l-Usûl	19	Fıkıh Kitâbı	36	Denküz maa Şerh-i Me'âni
3	Sadr-ı Şer'â	20	Def'a Ferâiz	37	Hasan-ı Halebî maa Şerh-i Ebyât
4	Tefsîr Min Elif Lâm Sâd Allâhu	21	Kara Hâşiye	38	Şerh-i Matâlî'
5	Kazmîr-i Lâri	22	Sûre-i Yusuf Tefsîri	39	Sadi Çelebi
6	Mollazâde mine'l-Hikmet	23	Hayâlî, Kara Kemâl, İmâd	40	Hamid-i Geylânî
7	Mutavvel mine'l-Me'âni	24	Şerh-i Meşârik	41	Tasavvurât Tasdikât
8	Câmi-i Şerif	25	Şerh-i Tavâlî'	42	İlm-i Hesâbdan Risâle
9	Menâr min'l-Usûl	26	Müeyyездâde	43	Seb'iyât
10	Usâmeddin	27	Mecmu'a	44	Halebî Şerh-i Mutavassıt
11	İbn-i Melik	28	Ta'rifât	45	Kavl-i Ahmed maa İftitâh
12	Seyyid-i Ferâiz 2 adet	29	Fetevâ-yı Mülâhhas	46	Tasavvurât Tasdikât
13	Bahâeddin	30	Cami-i Kebîr mine'l-Hadis	47	İki Hadis Kitâbı
14	Şâfiye maa Seyyid Abdullah	31	Mev'ıza kitâbı	48	Fârisî Kitâbı
15	Tavzih	32	Dinkoz	49	Fıkıh Kitâbı
16	Mecmu'a	33	Muhtâr-ı Sahâh	50	Fıkıh Kitâbı
17	Tib Kitâbı	34	Hey'et	51	Sûre-i Mülk

Müderris Mehmed Efendi'ye ait kitapların tahlili yapıldığında ağırlıklı olarak; fıkıh, tefsir, kelam ve hadis ilmi ile alakalı eserler olduğu görülmektedir. Bahsi geçen ilim alanlarının medresede okutuluyor olması mesleki açıdan bu eserlerin bulunmasını zaruri kılmış olabilir. Öte yandan “Hanefî” mezhebinin el kitabı olarak kabul edilen eserler ile fetva kitapları ve fetvalardan yararlanan eserlerin de bulunması, hem medrese hocalarına hem de kadınlara mesleklerinin icrasına yardımcı

12 Bahçesaray Ş. S., 66-30b. Müderris Mehmet Efendi'nin iki sayfadan oluşan uzun bir tereke dökümü bulunmaktadır. Listenin yer aldığı 30. varakın b yüzünde ise tamamen Müderris Mehmed Efendi'ye ait olan kitapların listesi verilmiştir (H. 1157-58/1744-45).

olmaları hasebiyle temin edilmiş olma olasılığını güçlendirmektedir. Diğer taraftan tasavvuf, astronomi, tıp ve edebiyat sahasına giren eserlerin az olmakla birlikte yer aldığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Özellikle Altmışlı Medreseler'de ders olarak okutulan "Tıb Kitâbı"nın yer alması dikkat çekicidir.

Ayrıca bir çok terekede kitabın olmaması ya da birkaç kitabın bulunmuş olması düşünüldüğünde, 51 adet kitabın bir arada yer alması önemli bir husustur. Bu durumu şahsın müderris olması ile açıklamak mümkün olabilir. Nitekim aşağıda bahsedileceği üzere kütüphaneden ödünç kitap alanların ekseriyetini ulema sınıfının oluşturması, Mehmed Efendi'nin müderris olması sıfatıyla, çok sayıda kitap sahibi olarak bağdaştırılmasını mantıklı kılmaktadır. Özellikle şahsi kitap sahibi olmak, diğer insanlardan Müderris Mehmet Efendi'yi ayıran en önemli noktadır.

Tablo 2. Molla Süleyman'ın Terekesinde Bulunan Kitapların Listesi ¹³

Sıra No	Kitap İsmi	Sıra No	Kitap İsmi	Sıra No	Kitap İsmi
1	Tefsîr-i Eb'is-Suud 7 cild	13	Muhtasar	25	Mesûd-i Rûmî
2	Şerh-i Mecmau'l-Bahreyn li-Ibn-i Melik	14	Kadıkcık	26	İmâd min Hâşiyeti's-Seyyid
3	İbn-i Melik li-Şerh'l-Vikâye	15	Hasan Paşa	27	Telhis
4	Tefsîr-i Kâdi Beyzâvi 1 cild	16	Dinkoz	28	Şurûtü'l-Musallîn
5	Lûgat-i Ahteri	17	Şerh-i Kutbeddin	29	Misbâh ve Kâfiye
6	Kitâb-ı Tahkîk mine'l-Ustûl	18	Vâfiye min Şerh-i Kâfiye	30	Sûre-i Nebe min Şeyhzâde (Ecza)
7	Tavzih	19	Kitâb-ı Davî	31	Fenâri Kavî-i Ahmed Min Hâşiyeti-i Fenâri (Ecza)
8	Tefsîr-i Hanîfî	20	Kara Kemal ma'a Ramazan	32	Hadîs, Min Tarikat-i Muhammediyye 1 cild
9	Kitâb-ı Tarikat-i Muhammediyye	21	Miftâh li'l-Kemal Paşa	33	Harâyî Abdullah Neberdi (Ecza)
10	Tefsîr-i Sûre-i Yasin 1 cild	22	Mu'reb-i Kâfiye	34	Sadî, Hâşiyeti-i Beyzâvi 9 cüz
11	Tefsîr min Sûreti'l-Mülk 1 cild	23	İftitâh	35	Sülûs
12	Molla Câmî	24	Şerh-i Akâid 1 cild	36	Sülûsân

¹³ Bahçesaray Ş. S. 23a-130a-1.

Molla Süleyman'a ait olan terekede, şahsın kendisinden hiç söz edilmiştir. Ama 36 adet eserin kendisine ait olan muhallefata kaydı içinde olması dikkatimizi çekmiştir. Sicilde kendisini tarif eden tek ipucu ise isminin başındaki *Molla* sıfatıdır. Bu sıfata sahip Molla Süleyman'ın sıradan biri olmayıp, ilim-irfan sahibi biri olarak okumaya meraklı bir kimse olduğunu ifade edebiliriz.

Molla Süleyman'ın sahip olduğu eserler arasında, Hanefî mezhebinin VIII. asırdan sonra gelen âlimlerinin sıklıkla müracaat ettikleri metin kitaplarından dört tanesi olan; *Muhtasar*, *Kenz*, *Vikaye* ve *Mecmau'l-Bahreyn'den* üçünün yer aldığı görülmektedir. Bahsi geçen eserler, hemen hemen her müderrisin ve kadının yanında başvuru kaynağı olarak bulunması bir zorunluluktur. Diğer taraftan emsaline az rastlanılan, *Tefsîr-i Ebi's-Suud*'un hemen hemen her ilim ve adli personelin yanı başında olduğu görülmektedir. Dini ilimlere ait eserlerin dışında ise sadece *ecza* ile ilgili iki eser yer almıştır.

Tablo 3. 1103/1692-93 Tarihinde Safa Geray Han'ın Fermanı İle Kütüphaneden Mahkemeye Getirilen Kitapların Listesi¹⁴

Sıra No	Kitap İsmi	Sıra No	Kitap İsmi	Sıra No	Kitap İsmi
1	Tefsîr-i Ebi's-Suud	10	Makhûre 1 cild	19	Dört Kit'a Kadızade Hâşîye-i Hidâyedir
2	Şeyhzâde	11	Kitâb-ı Hidâye fi Şerh-i Bidâye	20	Hüsameddin el-Kadi el-Beyzâvi
3	Şeyhzâde	12	Kifâye fi Şerh-i Hidâye	21	Lügât-i Cevheri-i Ecza Gayr-i Mücellled
4	Bedayi'	13	Husul-i İska ve Şifa	22	Keşşâfdan Cild-i Evvel
5	Tatar Haniye 1. cild	14	Kâfi	23	Tefsîr-i Ebi's-Suud
6	İzâhü'l-Kavaid	15	Kitâb-ı İkrâr	24	Tefsîr-i Kadı Cild-i Sani
7	Şehr-i Manzume	16	Hâşîye-i Mutavelû's-seyyid-i Şerîf	25	Şerh-i Ebyad
8	Camii-i Ahkamû's-sğâr	17	Hadîs-i Meşaruk	26	Barnâme
9	İhtilafât-ı Eimme 1 cild	18	Şerh-i Mesabi'-l İbn-i Kemal	27	

14 Bahçesaray Ş. S. 29-18b-1.

Tablo 4. 1104/ 1692-93 Tarihinde El-Hac Selim Geray Han'ın Fermanı İle Kütüphaneye Ait Olup Mahkemede Bulunan Kitapların Listesidir¹⁵

Sıra No	Kitap İsmi	Sıra No	Kitap İsmi	Sıra No	Kitap İsmi
1	Kitâb-ı fi Beyân-ı Ahlâk-i Eimme-i Fehim	6	İzâhü'l-Kavâid	11	Tatar Hani Cild-i Sani
2	Kitâb-ı Fi'l-hadis	7	Camii's-Sigâr	12	Kadıhan Fi'l-ikrâr Cild-i Sani
3	Kitâb-ı Mustafa Şerhi'l-manzûme	8	Kitâb-ı fi'l-Fikh	13	Kitâb-ı Hidâye Cild-i evvel
4	Bedâyi'	9	Kifayet-i Şerh-i Hidâye	14	El-kıta'üs-Sâdise fi'l-Kadiyüt-Tatar Haniyn
5	Tatar Hani	10	Kıt'a fi Ehaviyye		

Tablo 5. 1135/1722-23 Tarihinde Hafız Es-Seyid Ataullah Çelebi'nin Kütüphaneden Mahkemeye Getirdiği Kitapların Listesi¹⁶

Sıra No	Kitap İsmi	Sıra No	Kitap İsmi	Sıra No	Kitap İsmi
1	Tefsîr-i Ebi's-Suud	7	Fetavay-i Semerkandi	13	Kezalik Tasavvurât İslâhından Nisf-ı sani
2	Tefsîr-i Kadı	8	Uyünül-Mezâhib	14	Fıkıhtan Kitâb
3	Hayatül-Hayvan-ı Kebiri	9	İslâh-ı Kenzûn Nisf-ı Evvel	15	Leff-i Muhtarüs-Sahhah
4	Fethül-Bari Şerhi'l-Buhari	10	Şerhi'l-Muvâfık	16	Şerh'l-Mevakif
5	Nevadirül-Ustül	11	Metn-i Mecmaü'l-Bahreyn		
6	Manzume-i Şerh-i Mustafa	12	Kitâbü't-Tasavvurât		

15 Bahçesaray Ş. S., 29-24a-1.

16 Bahçesaray Ş. S., 51-2b-1.

Tablo 6. 1135/1722-23 Tarihinde Hafız Es-Seyid Ataullah Çelebi'nin Kütüphaneden Mahkemeye Getirdiği Kitapların Listesine İlave¹⁷

Sıra No	Kitap İsmi	Sıra No	Kitap İsmi	Sıra No	Kitap İsmi
1	Fethi'l-Barî Şerhi'l-Buhari	6	Bir Cild Kâfi İtak'dan Davaya Değindir	11	Uyunül-Mezâhib
2	Tefsîr-i Ebi's-Suud Sure-i Fatiha'dan Sure-i Hicre Değindir	7	Hidâye	12	Şerh-i Eb'iyad
3	Bir Şeyhzâde Sure-i Bakara'dan Tamam Olmuştur	8	4 Cild Kadızâde	13	2 Kıt'a Ecza-i Kitâb
4	İşbu Üç Cild Kitâb (Şeyhzâde'nin 3 Cildi)	9	Bir Cild ?		
5	Metn-i Muhtar	10	Şerh-i Hidâye		

Tablo 7. 1143/1730-31 Tarihinde Kütüphaneden Ödünç Verilen Kitapların Listesi¹⁸

Sıra No	Kitap İsmi	Sıra No	Kitap İsmi	Sıra No	Kitap İsmi
1	Tefîr-i Keşşaf	9	Tefsîr-i Ebi's-Suud	18	Envarül'Usûl
2	Tefsîr-i Kadı	11	Tefsîr-i Kadı Min Sureti'l-Nahl ilâ Ahire	19	Tefsîr-i Kebir Min Sureti'l-kehf
3	Şeyhzâde	12	Tefsîr-i Ebussuud	20	Fetavay-i Semerkandi
4	Muhtar-ı Sühk	13	Sadri's-şeria Haşiyesi	21	??
5	Hadis-i Meşarık	14	Dürer	22	Muhtar-ı Fıkıh
6	Tefsîr-i Kebir Cild-i Evvel	15	Meân-ı İcmâ	23	Şerh-i Mevâkıf
7	Hayat-ı Hayvan-ı Kübra	16	Mean-ı İcmâ (Bir cild dahi)	24	Min Edille-i Bedâyi'den bir cild
8	Ebi Davud Şerhi	17	Tefsîr-i Ebi's-Suud		

Yukarıdaki 3-4-5-6 ve 7 numaralı tablolarda yer alan eserler, Bahçesaray'daki Hansaray Kütüphane'sine ait kitaplardır. Gerek kütüphanenin teftişi sonrası eserlerin aktarılması, gerek mahkemeye getirilen kitaplar ve gerekse de ödünç verilenler listelenerek üç değişik şekilde sicillere

17 Bahçesaray Ş. S., 51-5b-2.

18 Bahçesaray Ş. S., 55-4a-1.

kaydedilmişlerdir. Kaynağının Hansaray'daki kütüphane olması hasebiyle, genel bir değerlendirme yapılması ciddi bir hata sayılabilir. Çünkü kütüphanenin sahip olduğu kitap adedini bilmediğimizden ötürü, kütüphanenin zenginliğine ve de içeriğine dair sadece bu ödünç listelerine bakarak sonuç çıkarmak mümkün değildir. Nitekim kayıtlara bakıldığında ödünç alanların genelde kadı ve müderris gibi ulema sınıfından olması, listedeki eserlerin ya dini ya da mahkeme görevlilerine yardımcı eserlerden oluşmasına neden olmuştur. Tablolarda görüldüğü üzere, dini bilimlerin dışındaki alanlara ait çok az eserin yer aldığı görülmektedir. Nitekim bunlar da sadece *Ecza ve Tatar Hanı* denilen kitaplardır. Özellikle 5 ciltten oluştuğu belirtilen *Tatar Hanı* adlı eserin günümüze ulaşmamış olması, büyük bir boşluğu doldurmaya aday bir eser olduğundan ötürü üzerinde özenle durulması gereken bir husustur. Bugüne değin yaptığımız tüm araştırmalara rağmen sicillerin haricinde herhangi bir yerde adına rastlanılamamıştır.

Tablo 8. Karasu Kazası'na Ait Sicillerde Yer Alan Kitaplar¹⁹

Sıra No	Kitap İsmi	Sıra No	Kitap İsmi	Sıra No	Kitap İsmi
1	Mushâf-ı Şerif veya Kur'an adı altında 7 adet (Karasu Ş.S., 25-11b-125, 25-21a-221, 25-34a-349, 25-62a-658, 25-77b-826, 25-83b-879, 25-95a-965)	6	Tefsir-i Kadı (Karasu Ş.S., 47-83a-601)	11	Evrâk-ı Perişan (Karasu Ş.S., 25-82b-876)
2	Kelâmullah 3 adet (Karasu Ş.S., 33-64a-582, 33-96a-868)	7	Hadis-i Fars (Karasu Ş.S., 33-64a-582)	12	Risâle 3 adet (Karasu Ş.S., 47-16a-110)
3	Hediye-i Kelâm-ı Kadim 5 adet (Karasu Ş.S., 47-77b-570, 47-86b-630, 25-26b-277, 47-83a-601, 47-46b-312)	8	Mevlûd-i Şerife (Karasu Ş. S., 47-54a-365)	13	Kitap 38 adet ²⁰
4	Türki Kitabı 2 adet (Karasu Ş.S., 25-84a-883, 25-99b-998)	9	Tecvid kitabı (Karasu Ş.S., 25-82b-876)		
5	Fetvâ-i Şerife (Karasu Ş.S., 47-83a-601)	10	En'âm-ı şerife (Karasu Ş.S., 47-11a-85)		

¹⁹ Karasu Ş. S., 25. ciltte 11 kitap (1095/1683-84), 33. ciltte 3 kitap (1110/1698) ve 47. ciltte 6 kitap ve 3 risâle (1129/1717) olmak üzere; ²⁰ adet kitap ile 3 adet risâle yer almıştır.

Tablo 8’de yer alan eserlere, Karasu kazasına ait 25-33-47²⁰ ve 65 numaralı Şer’iyye Sicilleri’nin tamamı incelenerek ulaşılmıştır. Diğer tablolarda da yer aldığı üzere burada da eserlerin ekseriyeti dini ilimlere ait olup sadece *Türki Kitâbı* diye bahsedilen eser istisna olarak karşımıza çıkmıştır. Öte yandan Karasu kazasına ait siciller içerisinde, gayr-i müslimlere ait üç adet tereke dökümünden bazı kitap isimleri edinilmiştir. Bu kayıtlardan birisinde, “Büyük Kur’ân” ve “Küçük Kur’ân” olmak üzere Müslümanların kutsal kitabının bir gayr-i müslim şahsa ait olduğu tespit edilmiştir²¹. Diğer kayıta ise sadece “iki cild kitab 2” ibaresi olup, kitapların ayrıntısına yer verilmemiştir²². Bir başka yerde de “Zebur Kitabı” tespit edilmiştir²³.

Sonuç

Kırım Hanlığı’na ait Şer’iyye Sicilleri’nin incelenmesi sonucunda, değişik muhteva ve alanlara ait zengin veriler elde edilmiştir. Ezcümle bu araştırmamızda, kayıtlara yansıyan kitaplardan hareketle, Kırım Tatarları’na ait kültür tarihinin ortaya çıkarılmasına katkı sağlayacak önemli bilgilere ulaşılmış amaçlanmıştır. Nitekim elde ettiğimiz en önemli sonuç, okunan kitaplar arasında dini eserlerin çoğunluğu oluşturduğu ve bununla birlikte kitap okuyan ya da sahip olanların da hemen hemen tamamının ulema sınıfı mensubu olduğu şeklindedir. Buna karşılık kütüphane verilerinden başka, bazı tereke dökümlerinde de kitap sayısının çok olması ilgi uyandırmıştır. Diğer yandan kitap isimlerinden elde ettiğimiz ip uçları sayesinde hangi ilmi alana ait oldukları üzerinde de mukayese etme imkanı bulunmuştur. Bu bilgiler ışığında Kırım Tatarları’na farklı bir pencereden bakılarak, onların kültürel seviyelerinin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir.

Kırım Hanlığı, Ukrayna’nın bağımsızlığı ile ortaya çıkan kültürel münasebetler vesilesiyle önemli bir araştırma sahası olmuştur. Özellikle Kırım Hanlığı Şer’iyye Sicilleri’nin bulunması, Kırım Tatarları’na farklı bir pencereden bakılmasına neden olmuştur. Bugün, siciller sayesinde Kırım Tatarları ile ilgili sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik konuları içeren bir çok çalışma yayımlanmış bulunmaktadır.

20 Karasu Ş.S. 33-45a-438’de 5 adet, 47-57b-390’da 1 adet ve 47-83a-601’deki terekede 32 adet kitaba yer verilmiştir.

21 Karasu Ş.S., 25-60a-626.

22 Karasu Ş.S., 65-6a-27.

23 Karasu Ş.S., 47-49a-331.